

An aerial photograph of a historic city built on a steep cliffside. The city is enclosed by a thick stone wall with a crenelated top. The buildings are densely packed, featuring a mix of architectural styles, including domes and minarets. The city is situated on a rocky outcrop, with a river or stream visible in the foreground. The background shows a vast, open landscape under a bright sky.

КУЛЕ И ГРАДОВИ

УРЕДНИЦЕ

Лидија Делић

Снежана Самарџија

УДРУЖЕЊЕ ФОЛКЛОРИСТА СРБИЈЕ
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ

КУЛЕ И ГРАДОВИ

Уреднице

Лидија Делић

Снежана Самарџија

БЕОГРАД 2021

Издавачи
Удружење фолклориста Србије
Балканолошки институт САНУ

Одговорни уредници
Бранко Златковић, Удружење фолклориста Србије
Војислав Г. Павловић, Балканолошки институт САНУ

Рецензенти
академик *Нага Милошевић-Ђорђевић*, САНУ Београд
Ала Тајшаренко, редовна професорка,
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко” у Лавову, Украјина
Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовна професорка,
Универзитет „Габријел Д’Анунцио”, Кјети / Пескара

Превод на енглески језик и лектура
Миљана Пројић
Дизајн
Кранислав Вранић
Штампа
BiroGraf Comp d.o.o.
Тираж
300

На корицама
Минас Тирит, Minas Tirith. J. R. Tolkien, *The Lord of the Rings: The Return of the King*
<https://wallpaper.dog/large/20487047.jpg>

ISBN 978-86-82208-00-6 (УФС)

САДРЖАЈ

Нада Милошевић Ђорђевић МИРЈАНА ДЕТЕЛИЋ	9
--	---

У ДУБИНАМА ЈЕЗИКА

Александар Лома СРПСКА „МАЛА ИЛИЈАДА”	15
Марија Мандић ЦРНА ЗЕМЉА У ЕПСКОЈ ФОРМУЛИ	43
Предраг Мутавцић, Мерима Кријези, Сара Мандић О СУДБИНИ КРОЗ ПРИЗМУ АЛБАНСКЕ ФРАЗЕОЛОГИЈЕ С ОСВРТОМ НА ГРЧКУ И СРПСКУ	77

ГРАД ГРАДИЛА

Снежана Самарџија „НАСРЕД ГОРЕ САГРАДИЋУ ЦРКВУ.” НЕИМАРКЕ У СРПСКОЈ УСМЕНОЈ ПОЕЗИЈИ	107
Љиљана Пешикан Љуштановић ИМЕНОВАНИ ПРОСТОРИ У УСМЕНОЈ ЛИРИЦИ: ГРАД	137
Драгољуб Перић ГРАД НА ЖИВОТИЊСКИМ РОГОВИМА	167
Саша Кнежевић ПОЕТИКА ГРАДА У ПЈЕСМАМА МИЛОВАНА ВОЈИЧИЋА	185

ЛОКУС И НУМЕН

Драгица Поповска СВЕТИ МЕСТА: ПРОЦЕСИ НА САКРАЛИЗАЦИЈА НА ПРОСТОРОТ	203
Миљина Ивановић Баришић КУЋА КАО САКРАЛНИ ПРОСТОР	215
Ана Вукмановић ПОВЛАШЋЕНЕ ГОРЕ УСМЕНЕ ЛИРИКЕ	239

ОД МИТА ДО ФОЛКА

Данијела Поповић Николић	
„ЕВО ВАМ НОВАЦА, ПА УКОПАЈТЕ ТОГА ЧОВЕКА.” СРПСКЕ УСМЕНЕ ПРИПОВЕТКЕ О ЗАХВАЛНОМ МРТВАЦУ	257
Смиљана Ђорђевић Белић	
СНОВИ О ПОКОЈНИЦИМА: ИЗМЕЂУ ОПАСНЕ И ПРИЖЕЉКИВАНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ	285
Марија Клеут	
БОЈ АРАЂАНА СА КОМАДИНЦИМА: ЕПСКА ПЕСМА СА МАРГИНЕ	315
Зоја Карановић	
„ПРОЧУЛА СЕ УБАВА ДЕВОЈКА.” ЛЕПОТА И ФОРМУЛЕ ЛЕПОТЕ У СРПСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА ИЗ ТЕРЕНСКЕ ЗБИРКЕ СА ТИМОКА	323
Бошко Сувајдић	
БОЈ НА КОСОВУ ЉУБОМИРА СИМОВИЋА И КОСОВСКА ЛЕГЕНДА	345
Јеленка Пандуревић	
ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ ФОЛКЛОРИСТИКЕ: ПОРТРЕТ ВЕЉКА РАДОЈЕВИЋА	381
Славица Гароња Радованац	
ЖЕНСКИ ПРИНЦИП И ФОЛКЛОРНА ПОТКА У ПОЕМИ МИЛОСАВА ТЕШИЋА <i>КАЛОПЕРА ПЕРА</i>	413
Немања Радуловић	
КОСМИЧКА МИТОЛОГИЈА МИЛОША РАДОЈЧИЋА.	437

КЊИЖЕВНА АРХИТЕКТУРА

Драгана Машовић	
КУЛЕ И ТВРЂАВЕ – КЊИЖЕВНА АРХИТЕКТУРА И АРХИТЕКТЕНИКА КЊИЖЕВНОСТИ	469
Драган Бошковић	
БЕОГРАД: ГЕОКУЛТУРНО И НАРАТОУРБОЛОШКО СРЕДИШТЕ МОДЕРНЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ	495
Невена Даковић, Биљана Митровић	
МОДНИ И ПОМОДНИ БЕОГРАД У ДЕЛУ МИЛИЦЕ ЈАКОВЉЕВИЋ МИР ЈАМ	515
Дејан Ајдачић	
СМРТ У ВЕНЕЦИЈИ У СРПСКОЈ ПРОЗИ	533

ЖИВОТИЊЕ ИЛИТИ ЕПИЛОГ

Антонија Зарадија Киш	
О ФЕНИКСУ И ЧОВЈЕКОВОЈ УПОРНОСТИ	549
Биљана Сикимић	
'МАЧКА КРАДЉИВИЦА' У СЛОВЕНСКОМ ФОЛКЛОРУ.	573
Ђорђина Трубарац Матић	
ЗЛАТНИ ЈЕЛЕНСКИ РОГОВИ КАО РЕКВИЗИТИ КОЈИМА СЕ ПРОДИРЕ У МИТСКИ ПРОСТОР	597
Сузана Марјанић	
ДВА ЕПСКО-АНИМАЛИСТИЧКА СУСРЕТА У ИНТЕРПРЕТАЦИЈАМА МИРЈАНЕ ДЕТЕЛИЋ И НАТКА НОДИЛА – УТВА ЗЛАТОКРИЛА И СОКОЛ	625
Лидија Делић	
КРИЛА СОКОЛОВА, СПЕКТАР ФОРМУЛЕ У УСМЕНОЈ ЛИРИЦИ	641
Владислава Гордић Петковић	
ДУКАТ У ЈАРБОЛУ: МИКРОКОСМОСИ МОБИ ДИКА.	671

Лидија Делић*

*Институт за књижевност и уметност
Београд*

КРИЛА СОКОЛОВА¹ СПЕКТАР ФОРМУЛЕ У УСМЕНОЈ ЛИРИЦИ²

Базична стратегија људског мишљења да појмове из сфера апстракције посредује и приказује путем чулно опипљивих датости, с једне стране, и суштинска везаност традиционалних друштава за непосредно окружење и природу, с друге – водили су томе да се соколов лет у фолклорном моделу света препозна као парадигматична слика иницијатичких кретања, како у домену култа мртвих, тако и у „великом наративу” о свадби. Исти мотив постао је средство конституисања хиперболе у аграрном контексту, што указује на његов огроман симболички потенцијал. Вербално фиксирани текстови („крила соколова”) и визуелне представе деривирани из базичног мотива прилагодиле су се широком спектру жанрова, градећи кластер формула неједнаких по обиму и нивоу структурирања. Њихову виталност и фреквентност подржавла је реална фактографија (витешка атрибуција и иконографија, пракса лова и сахрањивања, веза стрвинара са стратиштима и сл.), али је за њихово опстајање и учесталост од пресудне важности несумњиво била чињеница да се соколов лет у колективној имагинацији везао за фундаменталне категорије промене / медијације и квантитета (чији је само један аспект брзина).

Кључне речи: соко, метафора, усмена формула, усмена поезија, орао, гавран, смрт, свадба

---

* lidija.boskovic@gmail.com

¹ Рад је суфинансирала Хрватска заклада за знаност пројектом „Културна анималистика: интердисциплинарна полазишта и традицијске праксе” (IP-2019-04-5621).

² Рад се непосредније ослања на студије Мирјане Детелић о „Епској тици лабудници” и „Хрту, коњу и соколу у десетерачкој епици”, а посредно и много више на истраживачки и лудистички дух Мирјане Детелић, који зрачи из њеног комплетног опуса – научног, дигиталног и белетристичког.

Капитална студија Џорџа Лејкофа [George Lakoff] и Марка Џонсона [Mark Johnson] *Metaphors we live by* (1980) преломна је у сагледавању природе метафоре и механизма људског мишљења. Поменути аутори су у наведеној књизи систематизовали раније напоре лингвиста и психолога на пољу проучавања корелације између језика и поимања света и донели нове увиде у природу људске концептуализације. Како су на бројним примерима показали, људски мозак функционише тако што повезује различите домене стварности и људског искуства, при чему је просторно искуство – што знамо барем од Канта и Касирера³ – фундаментално. Простор (самим тим и тело), истичу Лејкоф и Џонсон,⁴ а за њима и читав низ еминентних лингвиста, попут Жила Фуconiјеа и Марка Тарнера, није само поље опажања и оријентације, већ и средство мишљења, базични домен људске концептуализације и фундаментална раван генерисања метафора. Ова чињеница умногоме је одредила и статус летачица у симболичком систему културе и фолклорним наративима. Околност да птице и вертикално и хоризонтално савладавају простор много успешније и много брже од човека утицала је на то да се оне препознају као идеални медијатори, о коме год облику повезивања и кретања да је реч – физичком, трансцендентном, иницијацијском или неком другом.

Немају, међутим, све летачице исти статус у колективној имагинацији и систему веровања и он зависи од неколико фактора. Поред тога што је о њему примарно одлучивало конкретно климатско окружење – које одређује прототипске примерке врсте (у европском кругу то су голуб, соко, гавран, орао и сл., а не кондор, какаду, фламинго, још мање ној или пингвин, који нису летачи ни на сопственом поднебљу) – од пресудног значаја биле су и чињенице културе (пракса живљења, лова, сахрањивања, друштвене инсигније, етикеција, хералдика итд.) и сучељавање различитих кодова, анималистичког, колорног и просторног, пре свега, што се најбоље види у

³ Кант је сматрао да „свеколика оријентација почиње чулно осетном разликом, наиме осећањем разлике између десне и леве руке, па се затим уздиже у сферу чистог, математичког опажања, да би се најзад подигла до оријентације у мишљењу уопште, у чистом уму”. Касирер пак истиче да се у митском мишљењу опажање простора показало основним моментом утолико што је „у том мишљењу владала тежња да се све разлике, које оно поставља и обухвата, преиначе у просторне разлике и да се у том облику непосредно представе” (Kasirer 1985: 101).

⁴ *Philosophy In The Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought* (1999).

симболичким хабитусима лабуда и гаврана, доминантно одређеним ахроматским вредностима бело и црно (уп. Детелић 2011; Лома 2003). Иако формулативно атрибуиран као *сив* (у таутолошком удвајању и као „сив зелен”),⁵ због чега је могао инclinирати тамном полу ахроматске скале, соко у српској усменој традицији није превасходно одређен категоријом боје. Напротив, симболички аспекти који проистичу из оваквог атрибуирања углавном су маргинализовани на рачун оних везаних за његово просторно позиционирање, сублимирано у уводној формули „соко лети високо, / крила шири [држи] широко” и најнепосредније везано за два формулативна генеричка језгра: очи соколове и крила / пера соколова, од којих ће нас у овом раду занимати превасходно ово друго.

У великој мери, фигурирање сокола у фолклорном корпусу детерминисале су и реалије другог типа. Околност да је соко одличан летач и велика грабљивица генерисала је у усменој епизи две стабилне формуле:

1. формулу у којој се успоставља аналогија између хајдучког начина „привређивања” и начина на који се соко храни:

Јер у Зука нигђе ништа нејма,
Осим сабље и дебела ћога,
С којима се рани по крајини,
Као соко с крил’ма по облаку. (Вук III, 82)

Окрвави на копљу јабуку,
Пак ти купи под барјак јунаке,
Све крвнике и бескућанике,
Који нема ни оца ни мајке,
А за вјерну љубу и не знаде;
Ком је кућа диван-кабаница,
Мач и пушка и отац и мајка,
Два пиштоља два брата рођена:
Кој’ се рани мачем по крајини,
Као соко крил’ма по облаку. (Вук III, 69; уп. Вук VII, 24)

⁵ Придев *зелен* означавао је у старијим слојевима језика сивкасту нијансу, отуда су у фолклорном идиому и народним говорима, поред сокола, зелени и коњ („На витезу коњу зеленоме”, Вук II, 21; „На зеленку коњу од мејдана”, Вук VI, 61), пас, вук и во, као и оружје (мач, сабља, пушка, топ) (Ivić 1995: 95–98).

2. формулу велике фреквенције у којој се особеним минус-поступком соко посредно маркира као најбољи међу летачима (ако соко не може утећи – не може нико):

Да ти имаш крила соколова,
Пак да паднеш из неба ведрога,
Перје мяса не би изнијело. (Вук II, 50/4)

Ако стигне господар Ђорђије,
Те затече тебе на Морави,
Да ти имаш крила соколова,
Не би перје изнијело мяса:
Бијежаћеш, но побећи не ћеш. (Вук IV, 31)

А ту ли си, божи проклетниче!
Да је соко крила уносио,
ал' да су ти цини калаузи,
не би цини кланце погодили,
нит' би мяса перје изнијело. (СМ 67) (уп. Вук II, 94; Вук VI, 12, 19, 49; Вук VII, 1, 3; Вук IX, 25; КХ I, 21; КХ II, 71; МХ I, 76, 78; МХ IX, 21, 23; САНУ IV, 45; СМ 31, 93, 117, 165)

Аналогија је, с друге стране, успостављана између соколовог лова и отмице девојака – која је била легитиман вид јуначке женидбе – и путем поређења, и метафоричним сном:

ПРОРОЧКИ САН

Полећеше тридест јаребицах
Од Удбиња, града бијелога,
Попадоше на воду Коруну,
А долеће тридест соколовах
Од Пролома, зелене планине,
У њих соко зеленијех крилах,
Уфатише тридест јаребицах,
То смо ти ми тридест ђевојаках,
Соколови тридесет Арватах;
Што је соко зеленијех крилах,
То ће бити Угљевићу Симо,
Јутрос те те поробит' хајдуци!
(САНУ III, 55)

ПОРЕЂЕЊЕ

Але цуру и грли и љуби,
Уфати је про танашна паса,
Па је меће за се на дорина,
Увеза је од сабље кајасом,
С њом побјеже пољем низ Котаре
Као соко под брзијем перјем,
Кад увати птицу препелицу –
(Вук VI, 66)

што је имало рефлексе и у усменој лирици (Ајдачић 2004: 54; Јокић 2012: 209):

Соко лети високо,
Крила држи широко,
Под крила му девојка.⁶ (Бов. 1, 62)

Голубенце воду пије,
У сред село на језеро,
Воду пије, ноге мије.
Спазио га сиви соко,
Па се сведна да га грабне.
Спазила га стара мајка:
„Немој, немој, сив соколе,
То је мајки мушко дете,
То је мушко, то девојче!” (Бов. 1, 92)⁷

Напослетку, о статусу сокола у фолклорном корпусу, и птица уопште, одлучивале су и жанровске стратегије. Епска слика света – заснована у великој мери на витешким праксама и обрасцима – интегрисала је сокола у епонимну фигуру јунака у више равни: путем номинације (јунаци се именују „соколима”), инсигнија (соко је драгоцен и неодвојив јунаков посед, витешка животиња која га прати и помаже му у лову; вид посмртних дарова приликом јуначке сахране⁸) и сижејних модела с крајње архаичним упориштима (метаморфоза јунака у сокола). С друге стране, пројекција целовите

⁶ На овој позицији соко алтернира са змајем: „Змај прелете зеленијем лугом, / и пронесе под крилом девојку, / а под другим рухо девојачко” (Бов. 1, 255; уп. Вук V, 250) – као и у сижејном обрасцу змај / змија младожења (о чему ниже). Веза између сокола и змаја успоставља се и просторним позиционирањем: „Запевала соко тица сива, / На Јастрепца, високу планину, / Запевала, па је говорила: / ’Боже мили, чуда великога, / Докле беше змаје у планину, / Све се тице овде састављаше, / Сад нестале змаје у планину, / Погуби га царе у недељу!” (ЛНП 128).

⁷ У лирско-епском кључу мотив сокола отмичара јавља се у алегоријском казивању о обљуби пашинице од стране „лажног болесника”: „Поручује паша Махмут-паша: / ’Је л’ ми тамо утва прелетила?’ / Поручује царевићу Мујо: / ’Вамо ти је утва прелетила, / У моје је дворе долетила, / А ја јесам соко ненаучан, / Што ухватим, то лако не пушћам!” (БВ 315).

⁸ „Саранише војводу Каицу, / Чело главе копље ударише, / На копље му сокола метнуше, / За копље му коња привезаше, / По гробу му оружје простраше” („Смрт војводе Каице”; Вук II, 81); „Мртви нађе девет Југовића / И десетог стар-Југа Богдана, / И више њи девет бојни копља, / На копљима девет соколова, / Око копља девет добри коња” („Смрт мајке Југовића”; Вук II, 48). „Када се сви позни слојеви уклоне, оно што остане заиста јесте митска слика херојске смрти у коју, за витезом, одлазе и симболи његовог витештва” (Детелић 2008: 134).

слике света и интегралног просторног модела на фигуру епског јунака такође је мотивисала успостављање тесне везе између јунака и сокола. У структури опсесивно фокусираној на основне просторне осе (вертикалу и хоризонталу) и на оријентационе репере у оквиру њих (доле : горе; близу : далеко) змија, вук и соко фигурирају као метонимије екстремних тачака (змија и соко по вертикали, вук по хоризонтали). Асимилујући атрибуте и природу ових животиња епски јунак обједињује различите сфере и симболички овладава простором и светом.⁹

Лирика је само делимично, и уз неминовне модификације, преузела епске формуле и епске прерогативе јунака. Рефлекси јуначке атрибуције препознају се у песмама с историјским наносима („Соколови, моји тићи, / Децо моја, Југовићи, / Лазар зове, круна иште, / Да идемо на бојиште”; Бов. 2, 366) и у кругу варијаната о стицању примата над вилом¹⁰ захваљујући помоћницима који „покривају” три основна стратуса и три основна елемента (воду, земљу и небо / ваздух):¹¹

⁹ Лична имена јунака изводе се од именица вук (Вук, Вукан, Вуксан, Вукашин, Вукоје, Вујица итд.), неких врста птица (Голуб, Лабуд, Гавран [Гавран харамбаша], Павле Орловић и др.), посредно и змије / змаја (Отњен, Ватрица); јунаци се метафорично именују гујама, соколима и вуцима („Оно су ти све браћа рођена, / Оно су ти под каменом гује”, Вук III, 24; „Страхинбане, ти соколе српски!”, Вук II, 44; „Гдје је горског погубио вука, / Горског вука Кајевића Меху”, КХ III, 13), имају змијска / змајевита, вучја и птичја знамења (гују на срцу, попут Мусе Кесеције; „прамен косе вучје”, змајевске белеге или су огњевити; Пешикан-Љуштановић 2002: 35–51); оглашавају се као соколи, вуци и гује (кличу, завијају или цвиле у тамници); носе вучје коже и птичја пера („На глави му капа вучетина, / И за капом крило од лабуда”; Вук III, 6); кољу као вуци (Перић 2008: 40); имају птицу / вилу, змију и вука као помагаче (Пешикан-Љуштановић 2002: 78; Перић 2008: 45–46): „али Вука биљима видаху, / змија њему биље доносаше, / а вила му биље превијаше, / а вук Вуку лиже ране љуте, / цичи змија па под кам утече, / а полеће у облаке вила, / а завија у горицу вуче” (СМ 104) (Делић 2019: 177–180).

¹⁰ Образац, у основи, сублимира древну митско-епску причу о овладавању јунака хтонским простором: „Шатор пење Угрин Јанко [...] на вилино игралиште, / на јуначко разбојиште / и на вучје вијалиште” (Вук I, 266; уп. ЕР 181) и сл. (Крпјевић 1986: 135). У позније забележеним варијантама активира се породични код: ухваћена вила поред јуначких моћи („да ти сабља с’јече Турке”, „да си стиман у дружину”) нуди јунаку и мушко потомство – „прво ћу ти биље казат, / да ти љуба роди сина” (Вук I, 266).

¹¹ „Дај ти мене два ронца јунака, / И дај мене два бијела рта, / И дај мене два сива сокола; / Живу ћу ти вилу уватити. Јанко му то да; кад вила побјегне води у дубине, он пусти два ронца јунака, те је истјерају на сухо; кад побјегне преко поља равна, он напусти два бијела хрта; а кад се дигне небу под облаке, он

Лов ловио момак млад,
 Пусти хрте на брегове,
 А соколе под облаке;
 Хрти срне ухватише,
 А соколи белу вилу.¹² (Бов. 1, 334)

Метафора (као и фигура) сокола је, међутим, врло фреквентна у лирском опусу, али има другачију етиологију и битно другачији контекст у оквиру којег се с великом учесталošћу јавља.

1. Соко младожења

Усмена лирика није преузела епску формулу „крила соколових” у њеном најфреквентнијем виду („да ти имаш крила соколова / не би перје изнијело меса”),¹³ јер бекство из противничког табора или с туђе и непријатељске територије није било у њеном тематском фокусу, али је изузетност сокола летача маркирала сличним минус-поступком у уводној формули типа:

Ој, колика је гора божурова,
 Сив је соко прелетет не може;
 Прелетеше кићени сватови,
 И невесту кроз њу преведоше.¹⁴ (Бов. 1, 259; уп. Вук V, 2)

Преводећи квантитативне разлике (удаљеност) у квалитативне – што је типична транслација митско-фолклорног мишљења

пусти два сива сокола, и тако је савлада и ухвати” (Вуков коментар уз песму 266); „Кад то чује бан Секула, / Пуста коње в равно поље, / А хртове у лугове, / А соколе под облаке, / А јунаци потекоше, / Б’јелу вилу ухватише” (Маж. 1).

¹² Мотив је интегрисан и у варијанте с темом „вила љубовца”: „Сив соколе, сиво перје моје! / Ако теби Бог и срећа даде, / Те уфатиш вилу Јевросиму, / Десно ћу ти крило позлатити!’ / То соколу Бог и срећа дала, / Деснијем је крилом ударио, / Паде вила у зелену траву. / Вила паде, а Јово допаде, / Обломи јој крила и окриље, / Одведе је двору бијеломе, / Па је вјенча себи за љубовцу” (БВ 49).

¹³ Синтагма „крила соколова” јавља се у корпусу четрдесет и шест пута (Детелић 2008: 186); ако се у обзир узму и чисто именички склопови („соко крилим прелетит не може”, „како соко под бијело крило”, „ка соколу крила на кољена” и сл.) добија се близу седамдесет погодака.

¹⁴ Формула је прилагођена и балади, где маркира опасан простор кобан по невесту: „Кад’ су били гори Ораховој – / Не би гору соко надлетио, / А дела ли свати надјахали” (БВ 89). Невеста умире и сахрањују је у гори.

(па и мишљења уопште)¹⁵ – лирика је соколовом трајекторијом концептуализовала комуникацију међу онтолошки различитим равнима. У варијанти „Пропаст царства Српскога” Слепе из Гргуревца Свети Илија у виду сокола посредује између Богородице и цара Лазара, што се на сакралном плану актуализује као медијација између центра светости – Јерусалима („Од Светиње, од Јерусалима”) и будућег страстишта – Косова.¹⁶ С друге стране, соколовим летом маркирана су статусна, иницијатичка померања, подједнако добро у танатолошком:¹⁷

Куд си ми полетио? Мој соколе!
Куд остави браћу своју? Браћи јао!
И сестрице неудате? Кам’ да им је!
Што си очи заклопио? Мој дјевере! (ЛНПј 130)

Чудан санак уснила ђевојка:
Ђе долеће сив зелен соколе,
Деснијем је крилом опахнуо,
Десним крилом по десном образу:
„Не вез’ веза, лијепа ђевојко,
Не вез’ веза, не купи чеиза,
Ја сам теби чеиз саградио,
Без пенџера четири дувара” (БВ 58) –

као и у свадбеном кључу, у широком спектру од „чисте” метафоре до метафоре која се разрешава по моделу словенске антитезе:

Весели се ти, од двора мајко,
Сиви ти соко долетио,
За соколом вила улећела,
Улећела и срећу дон’јела! (ЛНП 178)

Младожењо, ти ли соко беше
Што летеше напред пред сватове,
Те донесе мајки добар абер? (Бов. 1, 271)

¹⁵ Примера ради, на истом укрштању просторног и статусног домена темеље се фразеологизми „преко трња до звезда”, „доспети на зелену грану”, „пробити се на врх”, „извући се из блата” итд.

¹⁶ О архаичним упориштима мотива и индоевропским паралелама уп. Лома 2002: 153.

¹⁷ У конкретном случају призвана је и универзално распрострањена представа о души као „постморталној птици” (уп. Магјанић 2011 и ту наведену литературу), с тим што се и та представа, по свему судећи, делимично темељи на истој концептуалној матрици.

Синоћ нам је наша сека била,
 Синоћ наша, а јутрос њихова,
 Синоћ су јој ’тице долећеле,
 Долећели сиви соколови,
 То не били сиви соколови,
 Већ њезини кићени сватови. (Петр. 71; уп. и 75, 91)

У ретким случајевима метафора је комбинована с метонимијом (младожења → прстен):

„Не дај ме, мајко, не дај ме,
 Паде ми соко на руку!”
 „Не бој се, ћерко, не бој се,
 Не ти је соко на руку,
 Но ти је прстен на руку.” (Бов. 1, 230)¹⁸

Начелни проблем с метафором у фолклору поставља се, међутим, доста оштро управо у корпусу свадбених песама, где соко фигурира као кључна симболичка фигура, превасходно као корелат младожењи (Ајдачић 2004: 54; Јокић 2012: 208), али неретко и осталих учесника свадбеног обреда, поглавито мушкараца с младожењине стране – кума („Мили куме, ти ли соко беше, / Те донесе свате под крилима?”; Бов. 1, 268), девера („Ја сам теби ручан девер, / Па сам доша да те видим; / Навези ми, напиши ми, / Куд да летим да се гледам, / Куд да паднем, да се фалим”, Бов. 1, 7; „А што с’ уз њих соколови, / То су моји ђеверови”, Вук V, 6) или „кићених сватова” шире, као у претходно цитираним стиховима из Петрановићеве збирке. Грађа, наиме, показује да су интерференција и преклапања реалних и симболичких фигура младожење и сокола различитог степена и да их у великом броју примера практично није могуће одвојити. Коегзистенција сокола и младожење, било да је о паралелизму („Соко се вије по небу, / Јунак се вије по двору”; Бов. 1, 294), различитим сижејним доменима у истој песми¹⁹ или о дешифрованој метафори реч – релативно су једноставни примери:

Соко лети преко Сарајева,
 Тражи лада ђе ће ладовати,

¹⁸ „Није ти соко на руке, / већ је то прстен деверски” (Бов. 1, 244).

¹⁹ „Долеће сиви соколе, / Долеће Петру на дворе [...] Доћиће б’рјеме година, / Мене ћеш, Петро, молити, / И стаће воде Дунави / И друга бистра језера; / Онда ћеш мене молити, / Да твоје свате преведем, / И тебе с Аном пренесем” (Вук I, 15).

Нађе јелу насред Сарајева,
 И под јелом студена водица,
 На водици Зумбул удовица,
 И дјевојка питома Ружица.
 Стаде соко мисли размишљати:
 Ил' ће љубит' Зумбул удовицу,
 Ил' дјевојку питому Ружицу.
 Све мислио, на једно смислио,
 Па је онда тихо говорио:
 „Боље злато и поиздерато,
 Него сребро изнова ковата.”
 Па он љуби Зумбул удовицу.
 Љуто куне Ружица дјевојка:
 „Сарајево, цвало, не родило!
 Зашт' обичај у теби постаде,
 Млади момци да љуб' удовице,
 Стари старци лијепе дјевојке?” (Вук I, 436)

У највећем броју случајева, међутим, фигура сокола задржава анималистичке обресе и само се захваљујући инерцији метафоричног читања реализује симболичка трансформација у људског актера свадбене иницијације, за шта су добри примери песме из збирки Ивана Јастребова и Душана Вуксана:

Соко седи на јелу,
 Еј, питај мајко шта вели.
 Соко вели па вели,
 Жен' ме мајко с јесени,
 Еј, докле сташу ћестени,
 Ћестени и ораси,
 Еј, дилбер Марче, моја си! (Бов. 1, 147 [Јастребов, стр. 386])

Трчи мајка коне на прелазу:
 „Моја коно и пријатељице,
 Одек ти је Анђа долетела,
 И соколу на крило заспала,
 Кад је буди, црне очи љуби.” (Бов. 2, 256 [Вуксан 19])

Понекад, међутим, чак ни тај „рецепцијски консензус” није довољан за активирање метафоричког читања, што показује епско-лирска варијанта из *Босанске виле* о удаји сестре Челебије Јове за сокола, где, за разлику од песме из Вукове колекције о женидби „детета Јована” ћерком цара Стефана („Тресну соко соколова крила, / Оста момак у танку кошуљу”; Вук VI, 4) и иначе из колекције Матице хрватске („Долијеће сокол птица сива, / Разбија

јој врата од прозора / И ул'јеће у бијеле дворе, / Смеће с'себе ситне перушине, / Оста јунак ко на гори сунце"; МХ I, 35)²⁰ – нема ни трага диморфности младожење:

Сједим брате овђе за ђерђефом,
 Кад долеће сив-зелен соколе,
 Он долети мени на прозоре,
 Удари ме крилом по срдашцу, –
 Од тада ми јадној срце расте." [...]
 У то доба сив-зелен соколе,
 Проговара сив-зелен соколе:
 „Мили Боже, чуда големога!
 Ал' да знаде моја мила мајка,
 Синак дош'о и снаху довео,
 А снаха је сина породила." [...]
 Кад у јутру јутро освануло,
 Крстили су пренејака сина,
 Вјенчали су соколову љубу:
 Соко с љубом остаде у двору. (БВ 47)

Без обзира на потенцијални смер жанровских трансформација, ако се о њему уопште може говорити (а пре ће бити да је реч о неутралној генеричкој близини различитих мотивских и сужејних уобличења), између лирске минијатуре – „Иде соко, води соколицу, / Благо мајци, златна су јој крила!"²¹ (Бов. 1, 265) – бележене у готово

²⁰ На бугарском ареалу изоморфан лик у сужејном моделу је орао (СбНУ 1890: 208–212; уп. Влчева 2003: 23).

²¹ Индикативно је да се у целом епском корпусу соколица не помиње ниједном. Улогу женског пандана соколу у том жанровском коду преузела је пауница:

Подиже се соко тица сива,
 Оба су му позлаћена крила,
 И бијело јато голубова
 Из фитешке ломне Горе Црне,
 Са Цетиња поља широкога;
 То не бјеше соко тица сива,
 Нити бјеше јато голубова,
 Но то бјеше црногорски књаже,
 Шњим се крену господа избрана [...]
 Са соколом тица пауница,
 Дивно су јој нашарена крила:
 То не била тица пауница,
 Но Даринка, књажева љубовца. (*Смрти књаза Данила*; Вук IX, 22)

идентичним верзијама и на блиским словенским језицима,²² и обрасца о женидби сивога сокола нема начелне разлике када је о природи актера реч, што умногome проблематизује и статус метафоре у конкретной лирској варијанти и у варијантама где нема експлицитног метафоричког декодирања. Феномен на други начин постаје очит у песмама које инклинирају здравицама, идеолошки усмереним ка успостављању вертикале која повезује (тотемског) родоначелника²³ и домаћина. У идеалтипској слици која свет моделује као трпезу активира се комплексна симболика коју и сто (као место на које се поставља храна, а она је у ритуалној прилици увек и жртва) и сто (домаћинова столица, у генеричкој вези са троном владара или „папском столицом”, примера ради) имају:²⁴

Што је лепо погледати
 Де господу рујно вино пију,
 Пред њима је од злата трпеза,
 На трпези сиви сокол седи:
 Златне су му ноге до колена,
 И обадва крила до рамена,
 На глави му круна од бисера,
 А у кљуну московска ружица. (Бов. 1, 285 [Јастребов, стр. 378])

Уп. „За њим јагми банова Бисера, / Бисерица, као пауница” (КХ II, 59), „За њим Анђе као пауница” (КХ II, 66; КХ III, 1). У епици се невесте и жене описом доводе у везу још и са лабудом (уп. Детелић 2011: 64) и голубом („Руке су јој крила лабудова, / Б’јеле дојке два сива голуба; / Кад говори, канда голуб гуче, / Кад се смије, канда сунце грије”; Вук III, 82).

²² Дата симболика је, како наводи Александар Гура, у свадбеним песмама присутна на широком словенском ареалу (Русија, Украјина, Белорусија, Пољска, Бугарска), с малим варирањима и повременим потпуним поклапањима: „Сокол иде, геракнија води” [Соко иде, соколицу води] (Гура 2005: 511–512).

²³ Веселин Чајкановић сматра да су се у песмама о Секулиној кобној метаморфози у змију сачували трагови тотемизма, у детаљима о премишљању војводе Јанка и у савету деспота Ђурђа да ли гађати змију или сокола: „Зашт’ да стрељам сивога сокола, / Кад сам и сам рода соколова?” (Вук II, 85), „Зар не знадеш, од Сибиња Јанко, / Да ми јесмо гн’језда соколова” (Вук II, 86) (Чајкановић 1994/1: 393).

²⁴ Сто је као хоризонтална равна површина симболички фигурирала као небо: „Трпеза метафорично представља висину–небо. Она није начињена због пријатног једења – за трпезом се једе зато што се растргнути и поједени тотем представља као ’небо’; трпезу, небо дуплира јело, небо које се налази на њој. Сести за ’трпезу’ значи – постати ’цар’; отуда ’столица’, ’стољный’ град касније означавају место боравка цара, вође” (Frejdenberg 1987: 90).

2. Крв и месо

Идентификација јунака и сокола мотивисала је, очекивано, укључивање овог летача у систем симболичких предсказања, лоших („Ово ми се ноћаске трудан санак изаснио / Дје ми соко излеће из овега б’јела двора, / И у двор се увратио без своје без русе главе”; Бог. 1),²⁵ као и добрих:²⁶

Синоћ моји двори порушени,
А на дворе напали гаврани,
А по дворе арапка ми шета,
А јутрос ми двори поновљени,
На дворе ми напали соколи,
А по двору госпоја ми шета! (БВ 48)

Опозиција гаврани vs. соколи из наведеног примера практично нигде у корпусу нема паралелу с орловима (гаврани vs. орлови). Напротив, орлови и гаврани формулативно су препознати као коактери приче о финалном људском распадању – повремено и са алтернативном а изосемичном атрибуцијом („Худе орле и црне гавране”; МХ I, 68) – и када је о чуду претрајавања светачког тела реч („Ни га једу орли ни гаврани”; „Обретеније главе кнеза Лазара”, Вук II, 53) и када се формулативно, често и кроз клетву, помињу саплеминици или иноверници:

Да ј’ не кљују орли и гаврани (Вук II, 69)²⁷
Нек га једу орли и гаврани (Вук III, 52)

²⁵ „Слике рашчлањеног тела срећу се у склопу теме о пророчким сновима који најављују смрт јунака и пад царства. У Бетондићевој бугарштици Бушићева смрт најављена је метафором обезглављеног сокола (у двор се враћа „без своје без русе главе”), а иста слика употребљена је за Стефана Мусића и Ваистину слугу у Милетићевој и Вуковој варијанти (КБ: бр. 3, 5, 18)” (Петровић 2020: 169). Уп. БВ 96.

²⁶ Није искључена могућност да је представа о пророчким птицама, поред тога што се несумњиво примарно ослања на њихову природу медијатора, делимично повезана и са њиховом позицијом у простору („лете нависоко и виде нашироко”; Влчева 2003: 25). Упроцесу митолошког снижавања, оне су од птица пророка постале птице весници (Стойкова 1991: 118–119), међу њима и соко (Влчева 2003: 25).

²⁷ Поступак Марка Краљевића у цитираној песми (*Марко Краљевић укида свадбарину*), утемељен на архаичној етици заједничкој јужнословенској епској традицији и грчким спевовима, и аналоган, у крајњим консеквенцама, „праведном” Ахилејевом гневу због којег мртвог Хектора три пута вуче око зидина Троје („Гнев ми, богињо, певај, Ахилеја, Пелеју сина”) – тешко да би издржао савремене етичке стандарде:

А вију се орли и гаврани (Вук III, 74)
 Биће меса орлу и гаврану (ЕХ 7; КХ II, 61)
 Изили те орли и гаврани! (МХ I, 41)
 Да их једу орли и гаврани (МХ I, 56)
 А ја мислим да те једу орли и гаврани! (САНУ II, 30)

Штавише, водећи рачуна о репрезентативности јуначких атрибута и њиховом статусу у општем симболичком систему, епика успоставља доста оштру опозицију између сокола и лабуда, с једне, и орлова и гавранова, с друге стране:

Знадем бољег од тебе јунака,
 Који 'е јунак под Удбином градом,
 По имену Смиљанић Илија:
 Очи су му кано у сокола,
 Брци су му као лабудови,
 Он ће теби и на ноге доћи,
 Да орлове крви напојите,
 Гавранове месом нахраните. (МХ VIII, 9)

У истом семантичком пољу крећу се орлови у античком миту (орао Прометеју прикованом за стену кљује јетру која се обнавља) и српским усменим предањима, где су упечатљив детаљ инферлног амбијета: „На среди под ћупријом видео сам велики казан где кључа, и у њему главе мртвачке а одозго их орлови чупају” (Вук Пр. 17). Лирски пандан сликама подземља и пакла јесте простор који се у интерференцији митских и историјских реминисценција препознаје као граничан, с орловима као амблемским знаком:

Киша пада, Морава се мути,
 Киша паде, одлазе регрути.
 Свака мајка свога сина жели,
 Мене моја на границу спреми,
 На граници нигде ништа нема,
 Само камен и трава зелена,
 По камењу орлови се вију,
 А о трави душмани се крију. (Бов. 2, 350)

Фигура сокола измакла је углавном оваквој симболизацији, а за разлозима би се могло трагати у крајње диспаратним сферама, од

Све с авлије поскидао главе,
 Па је главе саранио лепо,
 Да ј' не кљују орли и гаврани,
 Па авлију пуну накитио,
 Накити је Арапским главама. (Вук II, 69)

природе десетерачког стиха до витешке етикеције и статуса који је соколарство имало – и још увек има²⁸ – у елитним друштвеним круговима. Репрезентативне су у широком жанровском спектру слике сокола на руци, несумњиво баштињене из витешког имагинаријума и средњовековне праксе лова властеле („Уз кољено, као сина свога, / А на руци, ко сивога сокола”, БВ 187; „Осједнуо дебела дорина, / А на руке сивога сокола, / Право оде б’јелу двору своме”, БВ 298; „у руке држи сокола, / под крило држи девојку, / оће да летне у дворе”, Бов. 1, 228; „У злато су коња опковали, / Златни рати бију по копиту, / А на прси дивна силембета; / И на руци сивога сокола”, Вук II, 89; „И пред њима Војина војводу. / У Војина сив соко на руци”, САНУ III, 60 и др.). Један мотив, међутим, повезује сокола са орлом и гавраном у сфери која инклинира хтонским аспектима модела света и он је несумњиво један од реликата најдубље културне старине, а забележен је, игром случаја, и у најстаријој познатој српској усменој песми – у знаменитој „смедеревској бугарштици”:

Орао се вијаше над градом Смедеревом,
 Ниткоре не шћаше с њиме говорити,
 Него Јанко војвода говораше из тамнице:
 „Молим ти се, орле, сиди мало ниже,
 (Сиди мало ниже) да с тобоме проговору.
 Богом те брата јимају, поћи до смедеревске господе
 Да с’ моле славному деспоту да м’ отпусти
 (Да м’ отпусти) из тамнице смедеревске.
 И ако ми Бог поможе и славни деспот пусти
 из тамнице смедеревске,
 Ја те ћу напитати црвене крвце турешке,
 Белога тела витешкога.” (НПЗ, стр. 33)

Храњење орла крвљу и месом јунака – овде дато у потенцијалу – реализовано је као централни мотив у бројним варијантама структурираним по обрасцу „Марко Краљевић и захвална птица” (Krstić 1984: F 2 и Самарџија web, коментар уз песму 86), познатом по две верзије штампане у Вуковој антологији (Вук II, 54, 55),²⁹ а веза-

²⁸ Соколарство је уписано на УНЕСКО-ву Репрезентативну листу светског нематеријалног културног наслеђа (2016), а кандидатуру је потписао велики број земаља: Немачка, Саудијска Арабија, Аустрија, Белгија, Уједињени Арапски Емирати, Шпанија, Француска, Мађарска, Италија, Казахстан, Мароко, Монголија, Пакистан, Португалија, Катар, Сирија, Република Кореја, Чешка (<https://ich.unesco.org/en/lists?multinational=3&display=inscriptionID#tabs>).

²⁹ „Кадно бјесмо на Косову бојном, / Тешки бојак ми с Турци трпљесмо, / Онда Турци мене уфатише, / Оба моја крила одсјекоше; / Ти си мене уфатио, Марко,

ном, у основи, за стратишта великих размера шире, од најстаријих (*Ерланџенски рукопис*) до савремених записа (Сувајџић 2014: 98):

Али вели орле и гавране:
 „Не будали, рањен Казун-аго,
 како ниси добро учинио.
 Кад изгибе војска под Удваром
 онде си нас наранио, брацо,
 наранио мяса јуначкога
 а и црне крвце напојио.”³⁰ (EP 86)

Спектар употребе формуле је, међутим, далеко шири од овога фиксираног сижејним моделом о рањеном јунаку и захвалним птицама, с тим што су птице које се у оквиру формуле хране људским телом и поје људском крвљу по правилу гаврани (уп. Krstić 1984: F 2, 1, 1):³¹ „То је сердар Цмиљанић Илија, / Па је сердар рана допа-нуо, / Те га врани чекају сердара, / Да јуначког наране се мяса” (Вук VI, 54); „Полећело јато гавранова / Од Сријема од земље простране, / Прелијећу поља и планине, / Ожедњела крви од јунака, / Жељне мяса коњског и јуначког” (Вук IX, 28); „Вијају се тице гавранови, / Месо једу коњско и јуначко” (КХ II, 71), „Пролећају орли и гаврани / Како у гори око вите јеле, / Са јунака разнашају мясо” (МХ I, 68); „А на међи Турској и каурској, / Ђе је земља крви пожељела, / Гавранови од јунака мяса” (Вук III, 20) и сл. Оваква дистрибуција није неочекивана: гаврани су као типске злослутнице и птице с доминантно негативном симболиком у систему традицијске културе овладале крвавим попрштима, а ни симболика орла, видели смо и на прозним и на лирским примерима, није битно удаљена од прототипске позиције гаврана. Соко такође није избегао импулсу исто-

/ Метнуо ме на јелу зелену, / Да ме Турски коњи не сатару, / И јуначка мяса наранио / И црвене крви напојио” (Вук II, 54); „Кад изгибе војска на Косову [...] Паде крвца коњу до стрмашца / И јунаку до свил’на појаса, / По њој плове коњи и јунаци, / Коњ до коња, јунак до јунака? / А ми тице долетисмо гладне, / Долетисмо и гладне и жедне, / Љуцкога се наранисмо мяса / И крви се љуцке напојисмо” (Вук II, 55). У ове две варијанте животиње које поје Марка водом и чине му хлад јесу соко и орао.

³⁰ Уп. лирско-епску варијанту из *Босанске виле*: „Бол Болује Ђерзелез Јоване, / У планини под зеленом јелом [...] Сив му соко хладну воду даје, / У кљуну му воду доносаше” (БВ 298).

³¹ Индикативно је да у муслиманском корпусу на истој позицији фигурирају вуци (који су препознати као опасност аналогна хајдуцима): „Данас ћемо низ кршна Корита, / У њих до три харамбаше кажу: / Једно Бајо, а друго Лимуне, / А треће је од Мораче Вуче, / С њима има до триста хајдука, / И у њим’ су побјешњели вуци, / Једућ’ мясо коњско и јуначко” (КХ I, 6).

ријске фактографије и реалија ратних искустава (јер и он је, попут орлова и гаврана, стрвинар који се храни људским лешевима), али је његова фигура, под притиском витешке идеологије и иконографије, превасходно уобличавана у преплету с мотивом захвалне животиње и ратниковог помоћника.³²

Лирика, међутим, нуди битно другачију верзију мотива. У лирским жанровским оквирима птица која једе људско месо по правилу је соко,³³ и то није месо ратника палих у боју или окршајима мањих размера, већ месо лирског јунака који сокола држи на руци:

Чардак се гради спрам месечине,
 Спрам месечине, на конопљиште,
 На чардак седи млади спаија,
 У рукама држи сива сокола.
 Сви му се чуде с чиме га рани:
 Образе кида, сокола рани,
 Сузе си рони, сокола поји. (Бов. 1, 85)

У фолклорном моделу света типична форма објављивања натприродног јесте чудо и српска усмена епика за овај тип интервенције виших сила поседује фреквентну формулу „чуда великога” (Детелић 1996: 133), индоевропске старине, с паралелама у руском и грчком језику, којом се означава „оно што је опажено и протумачено као знак божанског уплива у људске ствари, тј. ’знамење’”:

Словенско *чудо* остало је ближе полазној семантици опажаја нечег што излази изван оквира свакодневног, уобичајеног и чисто људског. Такође ваља напоменути да је појам необичног или знаменитог сам по себи неутралан, тј. да укључује како

³² Аналогно томе, у вези с фигуром гаврана такође су спорадично активирани позитивни аспекти симболике летача, и он може постати медијатор у процесу иницијацијског кретања („Вели му сам вран гавран: / Немој ме, Радо, стр’јељати, / ја ћу ти, брате, требаги – / када се поћеш женити, / све ћу ти свате скупити, / под крило десно метнути / њи с тобом невиди однеги”; САНУ I, 69, уп. Вукмановић 2016: 10) – али је то изузетак.

³³ Реч је о великом кругу варијаната, бележених на практично целом јужнословенском простору. Бранислав Крстић под ознаком F 2, 7, 2 („Човек у галији [тамници] храни сокола својим месом и поји га својим сузама”) наводи преко тридесет записа, а под одредницом X 15, 11 („Човек храни сокола својим месом, а поји својим сузама”) око четрдесет, од којих је само део подударан с наводима под F 2, 7, 2. У оквиру њих спорадично соко алтернира с неком другом птицом (с голубом у Шап. 328 нпр.), али су отклони од основног модела и велике модификације унутар образаца иначе карактеристичне за бугарски ареал.

добре, тако и лоше појаве и предзнаке; док се у грч. κῦδος значење сузило на само позитиван аспект, словенска реч задржава изворну амбиваленцију. За негативан предзнак довољно је подсетити на сх. *чудовишїѣ*, рус. *чудóвище*, значење које може имати и сам симплекс *чудо*, затим на изразе као сх. *чудо и ѱокор*, рус. *чудо-юдо*, где вероватно имамо синтагматску везу *čudo i udo са другим елементом у вези са сх. *на-удийи* „наш-кодити”, лит. *ūdyti* „псовати”, дакле са сличном семантиком као и сх. *ѱокор* „прекор, покуда”. (Лома 2002: 26)

Чини се да су у конкретној лирској варијанти комплексност и амбивалентност древног чуда сачуване у пуној форми. Призор јунака који сокола храни образима (у неким варијантама прстима: „Прсти ми крши, сокола рани, / Сузе ми рони, сокола поји!”; Бов. 2, 229) не именује се чудом, већ нечим што изазива чуђење, и што по логици ствари измиче регуларном поретку. А поредак се урушава на два битна плана временском и просторном. Лирска градња, која би морала бити космогонијски чин или његова реплика, дешава се у не-доба (по месечини), слично као у песмама о „изједеном овчару” („осу се небо звездама, / и равно поље овцама”; Вук I, 237), а чардак се гради на конопљишту, табуираном, хтонском простору, јаким не-месту традицијске културе. Акт јунака могао би се, тако гледано, посматрати као особени пандан хронотопској инверзији и као вид анти-понашања на анти-месту и у анти-доба. То што све структурне елементе песме можемо поставити у кохерентан модел не значи да их појединачно или у целини није могуће посматрати и као интегралне делове других значењских равни и других културних стратуса. Увођење мотива „окованог галиота” и девојке „с брега” с којом јунак разговара у једној од варијаната нуди детаље чији би симболички потенцијал могао призвати нова значења везана за причу о храђењу сокола јуначким телом:

Возила се по мору галија,
У галији окован делија,
Гледала га са брега девојка.
„Што ме гледаш, са брега девојко,
Ожењен сам, узети те нећу,
Окован сам, грлити не могу!”
Проговара са брега девојка:
„Не гледам те да ме младу љубиш,
Но се питам чим сокола раниш!”
„Лице кварим те сокола раним,
Сузе роним те сокола појим,

Ја га раним да и абер носи,
Да ми носи и да ми доноси.” (Бов. 2, 320)

Песма има типичан лирски епилог о мајци, сестри и љуби које јунака жале без престанка, „јутром и вечером”, и „кад јој на ум падне”, о чему соко извештава јунака. По томе се домен сокола пре-васходно артикулише у оквиру улоге гласника, што и јесте његова основна улога у кругу забележених варијаната.³⁴ Вожња бродом, преко воде, статус роба (који је социјално мртво биће)³⁵ и мотив девојке која јунака гледа с брега, аналоган мотиву девојке на води или девојке која с бедема града коби и усмрћује јунака,³⁶ призивају, међутим, митско-фолклорне слике смрти и отварају простор да се оне детектују и у варијанти о чудесној градњи чардака по месечини. Није сасвим искључена могућност да заумна слика грађевине на конопљишту у слику гроба – а он се по правилу именује „кућом”, „двором” и сл. – по сопственој логици уклапа елементе које традиција препознаје као типске чланове „негативне” симболичке парадигме, што у принципу чини у свим фолклорним жанровима када је о гробу реч. У широком луку од тужбалице до усмене епике гроб се слика и атрибуира по моделу антипростора. Он је кућа, али „вечна” (за разлику од привремене куће која се прави за живе), „необична”, самотворна, „ледна”, „од камена, без шљемена”, без светла, без врата

³⁴ Јунак може бити заточен и у тамници, а варирају и питања које јунак упићује соколу и, посебно, тип епилога – соко доноси и лоше и добре гласе од куће, различитог типа, примера ради, које је доба године: „Не било зима, во коложега; / не било пролет, кџде Јургевден; / тук било лето, кџде Петровден. / Та му занесе три класџе житени, / три класџе житени бела пченица” (Шап. 332, уп. и 502).

³⁵ Роб је у митском типу мишљења типска метафора смрти: „’Жртвени јарци’ су били животиње, људи (’смртници’), биље, мртва природа. Њих су оличавали носиоци смрти: робови, фармаци, наказе, а касније сиромаси и злочинци” (Frejdenberg 1987: 129). У усменој епици робови су се позиционирањем у простор под земљом (јер епске и историјске тамнице су биле углавном јаме), обележен присуством „гуја и јакрепа” додатно везивали за тему катабазе (Фајгељ 2012).

³⁶ Велики је спектар образаца и варијаната у којима је девојка из граничног простора (обала реке, брег крај воде, бедема града, врата цркве) кобна по јунаке или чији појава коинцидира са њиховом смрћу. Вероватно су најпознатије слике сусрета косовских јунака са „бељарицама”, „Кучевкињама” и „Браничевкињама”, али се низ ту ни изблиза не завршава. „Незнана Косовка, последња посестрима, и сама се стапа са обрисима владарке смрти [...] Као да се епски импулс наметнуо појављивању девојке на граници живих и мртвих. Она оличава саму ’избирачицу мртваца’, девичанску појаву валкире на стратишту” (Самарџија 2010: 136–137; уп. Лома 2002: 143; Делић 2012).

и прозора, или с вратима без кључа³⁷ итд. (Детелић, Делић 2014; Пешикан Љуштановић 2014).

Фигурирање сокола би у том контексту могло можда чувати сећање на медијацију карактеристичну за тзв. „зрачне сахране” (излагање тела птицама), познате древним цивилизацијама,³⁸ али би за такву једну потврду била потребна студија другог типа и далеко већа компаративна лингвистичка и етнолошка компетенција од оне коју ауторка ових редова има. У сваком случају мотив храњења сокола телом јунака могао би бити траг симболичког прекодирања приче о психопомпосу која је лако конвергирала с реалним ратничким искуством и фактографијом стратишта, као и с „поетиком жртвеног обреда”. Смерница у том правцу могла би бити паралела с *Књигом њорока Језекиља*, на коју је, сад већ давних осамдесетих, у мотоу свог есеја о „смедеревској бугарштици” и песми о Радићу Вукојевићу, указао Миодраг Павловић (1986: 57) (уп. Сувајдић 2014: 93):

Ти, дакле, сине човјечји, овако говори Господ Господ, реци птицама, свакојаким птицама и свијем звијерима пољским: скупите се и ходите, саберите се са свијех страна на жртву моју, коју кољем за вас, на велику жртву на горама Израилевијем, и јешћете мяса и пићете крви;

Јешћете мяса јуначкога и пићете крви кнезова земаљских, овнова, јагањаца и јараца и телаца, све угојене стоке Васанске.

И јешћете претилине да ћете се наситити, и пићете крви да ћете се опити од жртава мојих што ћу вам наклати.

И наситићете се за мојим столом коња и коњика, јунака и свакојаких војника, говори Господ Господ. (39, 17–20)

У преплету ових културних и значењских слојева могла је бити генерисана чудесна лирска слика о јунаку и соколу. Било како било, и за лирску верзију мотива могло би важити оно што је већ речено за епску: „Шта год да је било у основи питања животиња људском крвљу и месом – ритуал ратнички, календарски, магијски или неки други – епика није сачувала контекст из којег је преузела ове формуле. Он је можда, у почетку певања, био део песме, али се

³⁷ „Јао моји двори самотвори / Кој’ немате врата ни пенцера; / Само једна од земљице црне; / А друга су од желе зелене; / А трећа су од бијела платна, / А немају кључа ни откуда” (Бег. 211/IV).

³⁸ „Птице осим тога судјелују у директном пријеносу умрлога тијела у сферу оностранога, и то у свим врстама зрачних сахрана: тибетански небески погреб, перзијско издвајање леша у торњу шутње, излагање леша на скелама или пак у крошњи стабала” (Marjanić 2011: 33).

у тами векова изгубио, рационализовао или преиначио до непрепознавања” (Детелић 2008: 152–153).

3. Чудесно орање

Соко је, најзад, упркос свом витешком статусу, важну улогу добио и у помало неочекиваном – аграрном контексту. Фолклорна представа о плодности, о ком год аспекту да је реч, људском, сточном или биљном, није измакла општој концептуалној стратегији да квалитет посредује квантитетом, па се у традиционалним заједницама плодност по правилу представља и магијски призива хиперболом.³⁹ Овај концептуални маневар лако се да пратити у широком опсегу лирских жанрова – од успаванке, која магијски „компресује” раст и напредак детета и пројектује његову социјалну проминентност („Пораст ми за дан, за недељу, / као што би за годину дана; / дохвати се коња и оружја, / да отмено цару царевину”; Вујчић 2008: 17; уп. Пешикан Љуштановић 2013), обредних благослова и здравица („Био ти стог, колик’ зелени бор”, ЛНПј 40; „Трмке ти се изројиле, / Све ројаци ка облаци”, Вук I, 190) и посленичких песама („Или грми, ил’ се земља тресе, / Или бије море о брегове? / Нити грми, нит’ се земља тресе, / Нити бије море о брегове, / Већ то језди Јабланова моба”; Клеут 1990: 41), до бројних сватовских варијација на тему убрзаног раста биља које на овај или онај начин прати свадбену иницијацију и магијски антиципира невестину плодност и опште благостање (Ласек 2005: 234–235):

Ја усадих виту јелу
Тамо горе уз планину,
Супроћ јеле жуту дуњу,
А наврнух жубер-воду,
Ставих стражу младу мому;
Ту не дођох за годину. [...]

³⁹ У овом „раду” традиције – као „подршка” хиперболи – плодност невесте деловала је у истом смеру као и њен статус у обреду: „Значај тела учеснице у обредном опходу или невесте наглашавао се и хиперболизовањем његове величине, било преко поређења са планином / гором [...] било поређењем са јелом, вилинским дрветом: Расла јела, јелика / Међ’ два бора велика. / То не била јелика, / Већ ђевојка велика, / С момчетом се гледала (Васиљевић 1965: 152). Ово ’увећавање’ тела може се и посредно исказати, необичном метафором, попут оне која у ускршњој песми с Косова изједначава далеки град и жену која чудесно засењује свет” (Пешикан Љуштановић 2016: 97–98).

Седлах коња добра мусја,
 Пак ја пођох на планину:
 Не могох се примакнути
 Од висине вите јеле,
 Од мириса жуте дуње,
 Од брзине жубер-воде,
 Од љепоте младе моме. (Вук I, 500)⁴⁰

Орање је, као базично важан посао у традиционалним заједницима и култни чин *par excellence* (Петрухин 2001: 409), у великој мери подлезало овом типу хиперболизације, односно имитативне магије која је у њеној основи, што је резултирало великим кругом варијаната о орању чудесном и по томе које су животиње презане, и по материјалу од којег су начињени орачки реквизити, и по томе шта се сеје:

Орач оре равно поље.
 Волови му два јелена,
 Два јелена, два сокола.
 Рало му је чудно дрво,
 Чудно дрво јаворово.
 Ост'н му је струк босиљак,
 Жегле су му страторове,
 Привоји му ситна мрежа,
 Ралник му је сиви голуб,
 Семе му је ситан бисер.⁴¹ (ПД 66)

Комплекс представа везаних за соколов изузетан, хитар и дуг лет нашао се и у основи круга песама о „чудесном орању”, поставши типска хипербола за брзину орања и величину пооране површине. Наспрам стамених и јаких, али спорих волова, који су у пракси углавном презани у јарам, чудесни лирски орачи прежу летаче,⁴²

⁴⁰ У вези с варијантом из *Ерланџенској рукописи* (174) Хатица Крњевић примећује: „У једном даху опевано је стварање и оплођивање живота, свеопшти сложни раст и напредак. И све једно другом одговара, као да је у дубини песме магијски чин који је остварио жељени исход, пагански ритам јединства свега што живи” (Крњевић 1986: 157).

⁴¹ Песме могу имати и јаку иницијатичку ноту: „Зарече се момче нежењено / Да пооре поље сокобањско. / Волови му два сива сокола, / Јарам му је два низа бисера, / Рало му је дрво јаворово, / Жегле су му од големо цвеће, / Остан му је струк бели босиљак” (ЛНП 113).

⁴² Друга животиња која се типски јавља у овом лирском обрасцу, како се види и на основу управо цитиране песме, јесте јелен. Анализирајући низ коледарских, лазаричких и краљичких варијаната, Ђорђина Трубарац Матић реконструирше

без сумње и због „упечатљивог контраста” између култивисаног и дивљег, приземног и небеског:

Можда смисао ове слике треба тражити управо у упечатљивом контрасту вола – животиње домаће, тешког корака снажне али споре, везане за култивисану земљу – и јелена – дивље, брзе, лаконоге звери, везане за шуму и слободни нагонски живот – и сокола – оштровидог летача, неспутаног и уздигнутог над земљом. Ово успостављање везе питомог и дивљег, спорог и брзог, тешког / приземног и лаког / небеског – истиче супротности, али их и превазилази, и придаје земљом спутаном орачком раду нешто од лакоће птичјег лета и моћи да се, опитомљавањем и култивисањем, преузме део исконске снаге и виталности дивљине. (Карановић, Пешикан Љуштановић 1994: 31–32)⁴³

Поред животиња, реквизита и семена чудесан је, у великом броју варијаната – и орач. Типично мушки орачки посао у тим песмама обавља девојка, чиме се шири спектар оних женских фигура које – попут неимарке која у гори гради цркву („Прести нећу, а не умем вести; / баби нећу чувати говеда; / насред горе саградићу цркву; / темељ ћу јој од мермер камена, / а греде ћу дрво шимширово”; Вук I, 234) – прелазе границе рода (Пандуревић 2011: 25), реплицирајући понашање карактеристично за женска бића ниже и више митологије (Трубарац Матић 2013):

Под горицом ораше девојка,
Волови јој сиви соколови,
Рало јој је од сувога злата,
Семе јој је крстати босиљак,
Брана јој је грана јоргована. (Бов. 1, 349; уп. ЛНП 221, ПД 69)

То је вероватно и био разлог због којег је певач мотив чудесне орачке запреге повезао с вином и фигуром крчмарице, с јаким

фигуру „космичког орача” и његову ритуалну реплику (коледарски „дедица” с ралом као репом), који иницијално преже јелена, зооморфно божанство наслеђено из велике старине (2019: 129–142).

⁴³ Алтернирање животиња познаје велики словенски ареал: „У Западној Украјини су, на Нову годину, обилазили двориште с плугом, имитирајући орање, и по дворишту бацали овас и кукуруз; у коледарским песмама маскиране поворке су певале о воловима медеведима, вранама и другим птицама, упрегнутим да вуку плуг, благосиљали да роди жито и сл.” (Петрухин 2001: 410).

и препознатљивим симболичким „багажом” у митско-фолклорном систему:⁴⁴

Вино вози Марија дјевојка,
 На два кола, на четири вола,
 Кола су јој сребром окована,
 А волови, сиви соколови!
 А јармови од сувога злата,
 А палице перје пауново,
 А канције од зелене свиле,
 А тежаци младе ђувегије,
 Ручконоше, лијепе дјевојке! (ЛНП 245)

Узајамна асоцијација мотива затворила је, најзад, круг у тачки где су се сустекла два претходно анализирана круга варијаната – први, о појењу и храњењу сокола сузама и месом јунака и други, о чудесном орању – отварајући се ка екстремима фолклора, где се елементи целовитог традицијског текста лудистички укрштају, још увек по логици која чува далеко сећање на потенцијал мотива и формула, али без сувислог смисла, а поготово без успостављања кохерентне слике света. У новом укрштању сузама се поје волови, уз сентименталан додатак из регистра типског жаљења за мртвима („косу реже”), у новом контексту такође модификованом до нонсенса:

Вино вози Марија ђевојка,
 На колима и на воловима.
 Кола су јој од сувога злата

⁴⁴ „Пијану механу” је још Алберт Лорд идентификовао као улаз у други свет: „механа је била симбол уласка у други свет, а пијење било испијање чаше заборавља, воде из Лете, те да опијеност о којој се говори није обично пијанчење, већ је и сама симбол свести о неком другом свету, можда чак и смрти” (Lord 1990: 123–124). Власница крчме у гори по правилу мами јунаке у смрт (јунака који на њен позив уђе у крчму хајдуци убијају у подруму), а манипулисање вином (мешање с ракијом, стављање биља и сл.) такође је начин да се угрозе еписки јунаци. У лику крчмарице сустекле су се митеме о смрти као испијању „винца од забитја” и смрти као женидби девојком из „туђе земље”: „она и служи вино, и љуби јунаке, што вероватно објашњава и еписки (и традиционални) преседан да се у овом случају, изузетно, промискуитет и ванбрачна веза не санкционишу. Веза крчме и крчмарице са светом мртвих и временски је концептуализована, јер реплицира древну митему о боравку јунака у подземљу у периоду зимске хибернације: ’Љети ага иде по четама, / Те доводи танане робиње, / Па он љуби лијепе робиње, / Зими ага иде у механе, / Те он љуби крчмарице младе’ (Вук III, 28)” (Детелић, Делић 2014: 260–261). Све претходно говори у прилог реконструкцији фигуре древног женског божанства у позадини крчмарчиног лика.

А волови сиви соколови.
Устара се Марија ђевојка
Чим ће она волове хранити?
Чим појити, а чиме везати?
Бисер круни, па волове храни,
Сузе рони па волове поји,
Косу реже, па волове веже. (ЛНПј 300)

Базична стратегија људског мишљења да појмове из сфера апстракције посредује и приказује путем чулно опипљивих датости, с једне стране, и суштинска везаност традиционалних друштава за непосредно окружење и природу, с друге – водили су томе да се соколов лет у фолклорном моделу света препозна као парадигматична слика иницијатичких кретања, како у домену култа мртвих, тако и у „великом наративу” о свадби. Исти мотив постао је средство конституисања хиперболе у аграрном контексту, што указује на његов огроман симболички потенцијал. Вербално фиксирани текстови („крила соколова”) и визуелне представе⁴⁵ деривирани из базичног мотива прилагодиле су се широком спектру жанрова, градећи кластер формула неједнаких по обиму и нивоу структурирања. Њихову виталност и фреквентност подржавла је реална фактографија (витешка атрибуција и иконографија, пракса лова и сахрањивања, веза стрвинара са стратиштима и сл.), али је за њихово опстајање и учесталост од пресудне важности несумњиво била чињеница да се соколов лет у колективној имагинацији везао за фундаменталне категорије промене / медијације и квантитета (чији је само један аспект брзина). Очи соколове активирале су у фолклорној свести сасвим друге, такође базичне аспекте менталних транслација, што је нова и велика тема која захтева барем онолико истраживања и простора колико и ова о соколовим крилима.

⁴⁵ „Поред динамичког односа између метрике и идеје (а тиме и теме), постоји, дакле, и визуелни аспект формуле. Ако формулативност узмемо у ширем значењу, као својство фолклора [...] можемо говорити о визуелном карактеру формулативности уопште. Несумњиво је да поновљиви облици, без обзира на жанр, садрже у себи и могућност визуелизације” (Радуловић 2014: 207).

Литература

- Ајдачић, Дејан. *Прилози истраживању фолклора балканских Словена*. Београд: Научно друштво за словенске уметности и културе, 2004.
- БВ: *Из фолклорне ризнице Босанске виле: ејско-лирске њесме II*. Јеленка Пандуревић (прир.). Нови Сад: Матица српска, 2015.
- Бег.: *Српске народне њесме из Лике и Баније*. Сакупио и за штампу приредио Никола Беговић. Књига прва. Београд: Удружење Срба из Крајине и Хрватске, 2001 [Загреб, 1885].
- Бов. 1: *Народна књижевност Срба на Косову и Метихији. Лирске њесме I*. Владимир Бован (прир.). Косовска Митровица – Приштина: Панорама, 2013.
- Бов. 2: *Народна књижевност Срба на Косову и Метихији. Лирске њесме II*. Владимир Бован (прир.). Косовска Митровица – Приштина: Панорама, 2013.
- Бог.: *Народне њесме из старијих, највише приморских записи*. Сабрао и на свијет издао Валтазар Богишић, књига прва са расправом о „бугарштицама” и с рјечником. Горњи Милановац: Лио, 2003 [Биоград, 1878].
- Влчева, Десислава. „Птице у бугарским народним представама и веровањима о свету и човеку”. *Кодови словенских култура* (Птице) 8 (2003): 17–32.
- Вујчић, Никола. *Српска народна књижевност за децу*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Вук I–IV: *Српске народне њесме I–IV*. Скупио их Вук Стеф. Караџић. Београд: Просвета, 1975–1988.
- Вук V: *Српске народне њесме*. Скупио их Вук Стеф. Караџић. *Књига њећа у којој су различне женске њесме*. Љубомир Стојановић (прир.). Биоград: Државно издање, 1898.
- Вук VI–IX: *Српске народне њесме VI–IX*. Скупио их Вук Стеф. Караџић. Љубомир Стојановић (прир.). Београд: Државно издање, 1899–1902.
- Вук Пр.: *Српске народне њриповијешке*. Скупио их Вук Стеф. Караџић. Београд: Просвета, 1988.
- Вукмановић, Ана. „Лирика у покрету: из поетике кретања”. *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* 64/1 (2016): 7–24.
- Гура, Александар. *Симболика живописња у словенској народној њрадицији*. Београд: Logos, 2005.
- Делић, Лидија. „Чарне очи, да би не гледале. О једном епском плеоназму”. *Заједничко у словенском фолклору: зборник радова*. Љубинко Раденковић (ур.). Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012. 207–226.
- Делић, Лидија. *Змија, а српска. Концептуализација у усменом фолклору*. Вишеград: Андрићев институт, 2019.
- Детелић, Мирјана, Лидија Делић. „Кућа божја у усменој епици”. *Глас САНУ* 29 (2014): 111–129.
- Детелић, Мирјана. „Витешке животиње у усменој десетерачкој епици”. *Глас САНУ CDIX* (2008): 131–190.

- Детелић, Мирјана. „Епска тица лабудница”. *Пјице: књижевности, култура*. Драган Бошковић, Мирјана Детелић (ур.). *Лицеум* 14. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ, 2011. 61–73.
- Детелић, Мирјана. *Урок и невесиња. Поетика епске формуле*. Београд: Балканолошки институт, Крагујевац: Центар за научна истраживања Универзитета у Крагујевцу, 1996.
- ЕР: *Ерлангенски рукопис*. Мирјана Детелић, Снежана Самарџија, Лидија Делић (прир.). *Monumenta Serbica* (<http://www.erl.monumentaserbica.com/>).
- Јокић, Јасмина. *Краљичке њесме. Ритуал и њезија*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- Карановић, Зоја, Љиљана Пешикан Љуштановић. „Послови и дани српске песничке традиције”. Зоја Карановић, Љиљана Пешикан Љуштановић (прир.). Нови Сад: Светови, 1994. 5–47.
- Клеут, Марија. *Из колебе у дворове њосјодске: фолклорна збирка Милице Сјојадиновић Срикиње*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1990.
- Ласек, Агњешка. „Медијаторске границе у свадбеним песмама Јужних Словена.” *Зборник Матице српске за књижевности и језик* 53/1–3 (2005): 179–252.
- ЛНП: *Лирске народне њесме*. Љиљана Пешикан Љуштановић (прир.). Нови Сад: Матица српска, 2012.
- ЛНПј: *Лирске народне њесме*. Саша Кнежевић, Јеленка Пандуревић (прир.). Бања Лука: Матица српска, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2018.
- Лома, Александар. „Два врана гаврана. *Corvus corax* у словенској епизи – компаративни поглед”. *Кодови словенских култура* 8 (*Пјице*) (2003): 109–132.
- Лома, Александар. *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2002.
- Маж.: Живанчевић, Милорад, Владан Неђић. „Зборник Матије Мажуранића”. *Зборник Матице српске за књижевности и језик* XIV/2 (1966): 225–260.
- НПЗ: *Народне њесме у зајисима XV–XVIII века. Антиологија*. Мирослав Пантић (прир.). Београд: Просвета, 2002.
- Пандуревић, Јеленка. „О епским ратницама и хајдучицама, или о игри идентитета у српској народној епизи”. *Жене: род, идентитет, књижевности*. Драган Бошковић (ур.). Крагујевац: ФИЛУМ, 2011. 21–31.
- ПД: *Послови и дани српске њесничке традиције*. Зоја Карановић, Љиљана Пешикан Љуштановић (прир.). Нови Сад: Светови, 1994.
- Перић, Драгољуб. *Териоморфни јунаци словенске епике*. Београд: Београдска књига, 2008.
- Петр.: *Српске народне њесме из Босне и Херцеговине (женске)*. Скупио их и на свијет издао јеромонах Богољуб Петрановић, учитељ. Сарајево: Босанско-вилајетска штампарија, 1867.
- Петровић, Соња. „Тело – социјум – космос. Осврт на слике целовитог и фрагментарног тела у традицији о Косовској битки”. *Савремена српска фолкло-*

- рисијика* VII. Бошко Сувајдић, Данка Лајић Михајловић, Данијела Поповић Николић (ур.). Крушевац: Удружење фолклориста Србије – Народна библиотека Крушевац, Београд: Универзитетска библиотека Светозар Марковић, 2020. 164–185.
- Петрухин, В. Ј. „Орач”. *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Светлана Толстој, Љубинко Раденковић (ур.). Београд: Zepher Book World, 2001.
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. „Време као благослов. Усмена успаванка и жанрови намењени деци између прошлости и будућности”. *Време, вакаји, земан. Асијектни времена у фолклору*. Лидија Делић (ур.). Београд: ИКУМ, 2013. 317–329.
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. „Кућа необична. Простор гроба у усменој епици”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 62/1 (2014): 7–24.
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. *Змај Десипој Вук – мити, историја, ђесма*. Нови Сад: Матица српска, 2002.
- Самарција web: Самарција, Снежана. Коментари уз песме *Ерланјенској рукојиса*. <http://www.erl.monumentaserbica.com/>.
- Самарција, Снежана. „Из мајдана чисто сребрнога”. *Ликови усмене књижевности*. Снежана Самарција (ур.). Београд: ИКУМ, 2010. 121–146.
- САНУ II–IV: *Српске народне ђјесме из необјављених рукојиса Вука Сџеф. Карацића*. Владан Неђић, Живојин Младеновић (прир.). Београд: САНУ, 1974.
- САНУ II–IV: *Српске народне ђјесме из рукојиса Вука Сџеф. Карацића*. Владан Неђић, Живомир Младеновић (прир.). Београд: САНУ, 1974.
- СБНУ: *Сборник за народни умотворения наука и книжнина*, от. кн. 27. *Сборник за народни умотворения и народопис*. Софија: МНП (от кн. XIX изд. Българското книжовно дружество, а от кн. XXVII – БАН), 1889 –.
- СМ: Сима Милутиновић Сарајлија. *Пјеванија црнојорска и херцејовачка*. Добрило Аранитовић (прир.). Никшић: Унирекс, 1990. [Лајпциг, 1837]
- Стойкова, Стефана. „Птици вестители и птици прорицатели в българския и гръцкия песенен фолклор”. *Проблеми на българския фолклор* 8. Софија: БАН, 1991. 115–120.
- Сувајдић, Бошко. *Орао се вијаше. Предвуковски зајиси српске усмене ђоезије*. Ниш: Филозофски факултет, Београд: Филолошки факултет, 2014.
- Трубарац Матић, Ђорђина. „Вода Босиљкова и Сунчева сестра”. *Aquatica: књижевности, култура*. Мирјана Детелић, Лидија Делић (ур.). Београд: Балканолошки институт САНУ, 2013. 203–212.
- Трубарац Матић, Ђорђина. *У јеленовом колу. Мојив јелена у српској обредној лирици*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2019.
- Фајгел, Андреј. „Трагом гуја и јакрепа у епским тамницама: гусларске песме, француске жесте, међународни оквир”. *Гује и јакејис: књижевности, култура*. Мирјана Детелић, Лидија Делић (ур.). Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012. 82–94.
- Чајкановић, Веселин. „Кумство у капи”. *Сџудије из српске релијије и фолклора 1910–1924*. Сабрана дела из српске релијије и митологије. Књига прва. Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партедон, 1994. 365–380.
- Шап.: Шапкарев, Кузман. *Сборник от български народни умотворения*. Том 1. *Песни*. Варна: ЕИ LiterNet, 2008. (https://litenet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_1/index.html)

- EH: *Muslimanske narodne junačke pjesme*. Sakupio Esad Hadžiomerspahić. U Banjoj Luci: Ugrenović, 1909.
- Frejdenberg, Olga Mihajlovna. *Mit i antička književnost*. Beograd: Prosveta, 1987.
- Iakoff, George, Mark Johnson. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Ivić, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Slovoğraf, 1995.
- Kasirer, Ernst. *Filozofija simboličkih oblika. Drugi deo: Mitsko mišljenje*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada, 1985.
- KH I–II: *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini* I–II. Sabrao Kosta Hörmann 1888–1889. Sarajevo: Kušan, 1933.
- KH III: *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini. Iz rukopisne ostavštine Koste Hörmanna*. Đenana Buturović (prir.). Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1966.
- Krnjević, Hatidža. *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike narodne poezije*. Beograd: BIGZ – Priština – Jedinstvo, 1986.
- Krstić, Branislav. *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Beograd: SANU, 1984.
- Lord, Albert V. *Pevač priča 1. Teorija*. Beograd: Idea, 1990.
- Marjanić, Suzana. „Duša kao postmortalna ptica: južno/slavske folklorne predodžbe o duši-ptici i/ili ptici-duši”. *Птице: књижевности, култура*. Драган Бошковић и Мирјана Детељић (ур.). Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ, 2011. 27–49.
- MH I–IX: *Hrvatske narodne pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska, 1890–1940.
- Pavlović, Miodrag. *Obredno i govorno delo. Ogledi sa srpskim predanjem*. Beograd: Prosveta, Priština: Jedinstvo, 1986.
- Pešikan Ljuštanović, Ljilana. „Žensko telo kao prostor u usmenoj obrednoj lirici”. *Sarajevske sveske* 49–50 (2016): 93–108.
- Turner, Mark, Gilles Fauconnier. *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002.
- Turner, Mark. *The literary mind*. Oxford: University Press, 1997.

Lidija Delić*FALCON WINGS*

The Range of the Formula in Oral Lyric Poetry

S u m m a r y

The basic strategy of human thought to communicate and present abstract notions through tangible things accessible to the senses, on the one hand, and the fundamental attachment of traditional societies to their immediate surroundings and nature, on the other, led to the recognition of a falcon's flight in the folklore model of the world as the paradigmatic image of initiation voyages, both in the domain of the cult of the dead and in the "grand narrative" of nuptials. The same motif became a tool for constructing hyperbole in the agrarian context, suggesting its enormous symbolic potential. Verbally fixed texts ("falcon wings") and the imagery derived from the basic motif adapted to a wide range of genres, forming a cluster of formulas of unequal length and structuring level. Their vitality and frequency were encouraged by real factography (the attribution and iconography of knighthood, the practice of hunting and burial, the association of a scavenger bird with killing sites, etc.). However, a decisive factor in their perseverance and commonality was the association of falcon's flight in collective imagination with the fundamental categories of change/mediation and quantity (with speed being just one of its aspects).

